

FIGYELŐ

A 15–18. századi nyomtatványok feltárásának és digitalizálásának kérdései. *Nemzetközi konferencia az ELTE Egyetemi Könyvtár rendezésében 2004. április 21–22.* Elegáns meghívó ösztökélte a szakmai közönséget és az érdeklődőket az Egyetemi Könyvtár „16–18. századi nyomtatott térképek és metszetek” kiállítására április 20 délutánján. A kiállítás anyagát Farkas Gábor Farkas válogatta. Az ELTE Egyetemi Könyvtár kétnapos nemzetközi konferenciája ezzel a kiállítással vette kezdetét. Másnap, szerda reggel a konferencia résztvevőit Izsák Lajos rektorhelyettes és Szógi László, az ELTE Egyetemi Könyvtára főigazgatója köszöntötte. A megnyitó előadást Borsa Gedeon tartotta, ez 45, a többi előadás 25 perces volt. Ez az első előadás határozta meg a tudományos ülés alaphangját, témakörét és bizonyos értelemben a jövő feladatait is.

Borsa Gedeon először is pontosan meghatározta, hogy mit kell régi nyomtatványon érteni: olyan dokumentumot, amely „legalább egy sor terjedelmű, önmagában is értelmes, szedés-nyomással előállított szöveget” tartalmaz. Ez a definíció magában foglalja a konferencia címében megjelölt időhatárt is, mert valóban a 18/19. század mezsgyéjén következik be a könyvnyomtatásban lényeges változás a könyv- és papírgyártás meginduló gépesítése folytán. Borsa Gedeon ezután összefoglalta és nemzetenként jellemezte az 1800 előtti könyvek bibliográfiáit és katalógusait. Különösen érdekes volt a 16. század könyvtermelésének nagyságrendi osztályozása: az 'óriások' közé sorolható Németország, Itália és Franciaország. Ez a három nyelvetterület adta a 16. századi könyvtermelés 85%-át! További 10%-ot termelt a Németalföld (Belgium és Hollandia együtt), Anglia és Spanyolország. A maradék mintegy 5%-ot a 'törpék' állították elő. Ide tartozunk mi is. Ezzel magyarázható, hogy miért tud az RMNy olyan részletes bibliográfiát készíteni. Ha sok mindent tudott is a hallgatóközönség, nagyon hasznosnak bizonyult ez a tömör áttekintés.

Szorosan kapcsolódott az előzőhöz P. Vásárhelyi Judit előadása. Miután tisztázta az RMNy elveit és gyakorlatát, utalt Hungarica-állományunk rendkívül töredékes voltára és szétszórtságára a világban, s ezt a 16. századi protestáns énekeskönyvek fennmaradt példányainak bemutatásával érzékelte. – A kolozsvári Akadémiai Könyvtárba került hat történelmi (korábban egyházi) könyvtár anyaga: a Római Katolikus Lyceum, a Református Kollégium, az Unitárius Kollégium, a helybeli ferences kolostor, majd a balászfalvi görögkatolikus érsekség Központi Könyvtára, s a szatmári római katolikus püspökség könyvtárának megmaradt része. Mindegyiknek vannak RMK-i. Egy munkacsoport 2001 tavaszán fogott hozzá e hat gyűjtemény katalogizálásához, s várhatóan 2004-ben meg is fog jelenni a katalógus a Sapientia-EMTE kiadásában. Mint Sipos Gábor elmondta, a tételeket táblázatosan Word programmal írták le.

Túrócszentmártonban van a székhelye a Szlovák Nemzeti Könyvtárnak. Az itt folyó munkákról Klára Komorová számolt be. Már az 1990-es években hozzáfogtak az elektronikus könyvfeldolgozáshoz, először ISIS rendszerben UNIMARC formátumban, igazodva az ISBD(A) szabályaihoz. A retrospektív szlovák nemzeti bibliográfia keretében előbb a Szlovákia területén megjelent 18. századi, majd pedig a Szlovákiában található 16. századi nyomtatványok adatait vitték adatbázisba,

ez összesen mintegy 14 000 rekord. Most egy új programban, KIS3G-Virtua, s egy új MARC21 formátumban szándékoznak a további régi könyveket feldolgozni. A nemzeti program szerint a második szakaszban a kezdetektől a 17. század végéig nyomtatott és könyvalakban már megjelent, a könyves szakma számára ismert katalógusok anyagát viszik adatbázisba WINISIS rendszerben.

Marianna Czapanik képviselte a varsói Egyetemi Könyvtárat. Rövid történeti áttekintést nyújtott az 1817-ben alapított EK-ról, melynek 142 ősnymtatványa, s több mint 12 000 16. századi nyomtatványa van, s ennek mintegy a 10%-a Polonica. A három jelentős lengyel egyetemi könyvtár (Varsó, Wrocław, s a legrégibb, a krakkói Jagiello Könyvtár) mellett további kiemelkedő, régi anyaggal rendelkező, történelmi könyvtárakat említett még: Krakkóból a Czartoryski-könyvtárt, a boroszlói (= Wrocław) Ossolineumot, a korniki, s a gdański könyvtárt. Hangsúlyozta a Karol és Stanislaw Estreicher indította, s ma is folytatódó lengyel bibliográfiai kötetek jelentőségét. Az ISBD(A) szabályok némi módosításával MARC21 formátumban VIRTUA rendszerben folyik náluk a régi könyvek adatbázisba vitele. Ők tagjai a CERL-nek.

Nikola Marković a „Svetozar Marković”-ról elnevezett belgrádi Egyetemi Könyvtár 15–18. századi könyvállományát mutatta be. A különgyűjteményben őrzött kéziratok, levéltári anyag, térképek és régi könyvek mellett csupán 15 ősnymtatványuk van, viszont két Cetinjében nyomtatott szerb nyelvű: Oktoih prvoglasnik (Octoechos) és egy Psalterium. (Irigylésre méltó emlékek, mert magyar nyelvű ősnymtatvány nincs.) Alig háromszáz 16. századi nyomtatványt őriznek, valamivel több mint ötszáz 17., és ezer fölött 18. századit. A török uralom miatt nyomtatványait Velencéből szerezték be, ahol honfitársaik is működtettek nyomdát a 16. században. Az elektronikus könyvfeldolgozás elején tartanak, COBIS/SICRIS szoftverrel COMARC formátumban (a UNIMARC egy adaptált változata) dolgoznak az ISBD(A) szabályok figyelembevételével.

Elke Peschke Berlinből, a Humboldt Egyetem Könyvtára történeti könyvállományáról referált. E gyűjteményhez tartoznak olyan hagyaték beszerzések is, mint – többek közt – Wilhelm von Humboldt, Jacob és Wilhelm Grimm hagyatéka, vagy a több mint 700 darabos portré-, az 1848-as rőplapgyűjtemény, illetve az 1400 eredeti levélből álló kéziratgyűjtemény (Autographensammlung). Szemléletes vetítéssel mutatta be az eddigi munkát és a további digitalizálási terveket. 1993 óta dolgozzák fel az új beszerzéseket elektronikusan. 1995-ben kezdték a rekatalogizálást 1975-ig visszamenőleg. A különgyűjtemények adatait, ugyanúgy mint számos német könyvtár kéziratárában, 'allegro-HANS' (= Handschriften, Autographen, Nachlässe und Sonderbestände) adatbázisba viszik. Ehhez különböző keresési lehetőségek állnak rendelkezésre. Bizonyos szolgáltatásaikért, például az egyetem professzorainak portré-gyűjteményéből (1801-től máig) a képek közléséért pénzt kérnek (<http://allegro.ub.hu-berlin.de/portraet>). 2002 augusztusában elkezdték a kéziratok elektronikus feltárását. Most a Grimm-könyvtár digitalizálásához fogtak. Ez a feladat egy tucat fontos kérdést felvetett.

Farkas Gábor Farkas az ELTE Egyetemi Könyvtára antikvagyűjteményéről számolt be. 2000-ben az EK vezetése létrehozta a Régi Nyomtatványok Osztályát, amelynek elsődendő feladata a teljes antikva anyag kiválogatása és a számítógépes feltárás előkészítése lett. Érdekes döntés, hogy míg az ősnymtatványok és az RMK I–III a Kézirattár- és ritkaságtárban maradt, addig a magyar vonatkozású könyvek (az OSzK-ban ez az Apponyi-gyűjtemény, az MTAK-ban pedig 'RMK IV') az EK újonnan alakult osztályára kerültek a többi 1501–1800 között megjelent könyvekhez. – Nagy lélegzetvétel kellett ehhez a komoly raktárrendezéshez, de dicséretes módon ezt összekapcsolták az állományrevízióval. Az EK antikvagyűjteménye 9400 bibliográfiai egység 7200 kötetben. Ezzel magukénak tudhatják az ország második legnagyobb 16. századi könyvgyűjteményét. Ütemesen haladnak előre az adatbázis építésében. Ez örvendetes. Annál szomorúbb, s alig lehet felfogni, hogy az egykor oly eleven ELTE Egyetemi Könyvtár könyvmúzeummá válik!?

Irena Galić a Horváth Nemzeti és Egyetemi Könyvtár (Zágráb) Kézirattára és Ritka Könyvek Gyűjteménye munkatársa. Szívemből szólt, mikor felsorolta, hogy a különgyűjtemény 'könyv-

tár a könyvtárban', mert a könyvtári munka minden fázisát végezni kell: a nem akármilyen anyag beszerzésétől az állománybavételen keresztül a feldolgozásig, az olvasószolgálati és az állományvédelmi feladatok mellett. Mindez speciális ismereteket követel, s a beérkező kérdések megválaszolásához sokszor a könyvtárosnak is kutatómunkát kell végeznie. A könyvek adatbázisba vitelénél kettős szempontnak kell megfelelni: az univerzalitás és a partikularitás elvének – a nemzetközi és a nemzeti szempontoknak. UNIMARC-ban dolgoznak, amely formátumhoz speciális mezőket kellett definiálniuk, igazodva az ISBD(A) szabályokhoz, illetve kéziratok esetében MASTER rendszerben. Erre, hogy minek milyen mezőt definiáltak, hozott példát, de meg is lehet nézni: <http://www.nsk.hr/opac-crolist/crolist.html>. Összegezeként leszögezte: az elektronikus katalógusok előzetes információval szolgálnak egy könyvtár állományáról, de a kutatáshoz magát a könyvet kell kézbevenni!

Csóka-Jaksa Helga a pécsi Egyetemi Könyvtár Klimó-gyűjteményéről számolt be. Ez a gyűjtemény 1774 óta nyilvános. Az előadó felsorolta az eddig elkészített katalógusokat, majd a legutolsó, Móró Mária Anna által összeállított, kötetben is megjelent, s a könyvtár honlapjára feltett katalógusról beszélt. Ebben a formában nehézkes benne a keresés. Tervezik a katalógus korszerű konvertálását. – Az MTA Könyvtárában az ősnymtatványokat és az RMK-gyűjteményt kezdettől fogva a Kézirattárban őrizték. Ez 1954-ben bővült a Régi Könyvek Gyűjteményével, s elméletileg ide kerültek az 1500-tól 1800-ig külföldön és 1850-ig Magyarországon megjelent könyvek. Az Akadémia Könyvtára hamar elkezdte az elektronikus könyvfeldolgozást, és az 1980-as évek végétől az ALEPH rendszerre, majd a modernebb ALEPH 500-ra tért át. Ezt adaptálták a régi könyvek számára a HUNMARC formátum és az ISBD(A) szabályai szerint. A mintegy 6600 darabos RMK-gyűjtemény példányait oly módon teszik hozzáférhetővé, hogy a CD-n kiadott RMK I–III + a pótlások és az RMNy katalógus tételeihez hozzáteszik saját jelzeteiket, s az OSzK-val együttműködésben így kerül számítógépre az adatbázis. Minderről Véber János nyújtott áttekintést.

A szegedi Egyetemi Könyvtárból Keveházi Katalin „Régi könyves MOKKA és Eruditio – régi könyves adatbázis és szakértői rendszer” címmel, és vetítéssel jól szemléltetett előadásban mutatta be a náluk kialakított, s jól működő adatbankot. – Ehhez szorosan kapcsolódott Hegyi Ádám (OSzK) beszámolója arról a 2003-ban kezdődött tervről (MOKKA-R), amelynek célja az 1450–1850 közötti nyomtatványok Magyar Országos Közös Katalógusa. Ennek első fázisában, kidolgozásában, tesztelésében részt vesz az OSzK, az MTAK, a budapesti, szegedi, debreceni Egyetemi Könyvtár és a Ráday Könyvtár. Az adatbázis könyvtörténeti és olvasástörténeti célokat is tűzött maga elé, minthogy a possesszorok, ex librisek és bejegyzések adatait is magában foglalja, kapcsolódva az Eruditio projecthez is. A katalógizálásnál figyelembe veszi az MSZ 3424 számú szabvány-családot, az ISBD(A) és az OSzK régi nyomtatványokra vonatkozó KSZ előírásait. A rendszer (Corvina) az adatokat XML-ben tárolja, de kimenetként USMARC és HUNMARC formátumban is tudja szolgáltatni.

Csütörtök délelőtt szakmai látogatást szerveztek a konferencia résztvevőinek: az Akadémia Könyvtára Kézirattárával s a vele egy egységben működő Régi Könyvek Gyűjteményével, majd az MTAK Keleti Gyűjteményével ismerkedtek a résztvevők angol nyelvű vezetéssel. Előtte a Parlamentben jártak.

A délutáni ülészak Mirjana Brković beszámolójával kezdődött az újvidéki Nemzeti Könyvtár régi könyveinek elektronikus feldolgozásáról. Ismertette könyvtáruk rövid történetét, amely nekünk magyaroknak különösen érdekes volt, mivel a Matica srpska könyvtárát 1826-ban Pesten alapították a Matica srpska Irodalmi Társasággal együtt. A régi könyveket és kéziratokat 1989 óta őrzik külön raktárban, s nagy fontosságot tulajdonítanak az állományvédelemnek. Az elektronikus könyvfeldolgozásban együttműködnek a belgrádi Svetozar Marković Könyvtárral, és a belgrádi Jugoszláv Bibliográfiai és Információs Központtal, valamint a Mariborban (Szlovénia) lévő Információs Központtal (IZUM). (A háborús évek megszakították Mariborral a kapcsolatot, de már helyre állt.)

2001-től a 'szerb virtuális könyvtár' (VBS) project keretében COBIB.SR adatbázisban COBISS (=Co-operative Online Bibliographic System and Services) szoftverrel az ISBD(A) normái szerint dolgoznak. A nem-latinbetűs írásrendszer karakterei sokáig problémát okoztak.

Nijolė Klėngaitė előadása elején a vilnai Egyetemi Könyvtár rövid történetét hallhattuk. Az 1570-ben alapított Academia Vilnensis Societatis Jesu könyvtárából nőtt ki, amely anyagát Georgius Albinus vilnai püspöknek és Zsigmond August lengyel király és litván nagyhercegnek köszönheti. Sok litván nemes tett adományokat, de a gyarapodást nagyban előmozdította a 18. század elején hozott kötelespéldány törvény. 1832-ben bezárták és a könyvtár anyagát szétszortották egyetemi fakultásoknak, de jutott Kievbé, Harkovba és több belorusz iskolának is. A 20. század derekán alakult újra, s Levas Vladimirovas (1912–1999) igazgatói működése alatt csaknem 13 000 könyvet vissza tudtak szerezni. Ma kb. 5 millió nyomtatvánnyal rendelkeznek, ebből kb. 180 000 régi és ritka könyv. 1993-ban indult az elektronikus feldolgozás BIBLIO rendszerben UNIMARC formátumban, de 2000-ben áttértek az ALEPH 500-ra. Eddig közel 530 000 bibliográfiai rekord van benn a rendszerben. Három fő viszi be a Bibliotheca Academiae Vilnensis régi könyveit az adatbázisba, eddig 640-t, sajnos lassan tudnak haladni. E könyvek régi possesszoraik miatt nagyon fontosak.

Meda-Diana Hotea a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem 'Lucian Blaga' Központi Könyvtára különgyűjteményének vezetője. Egy tervet vázolt fel, amely szerint a kulturális örökségként kezelt, 1923 óta ott összegyűjtött őnyomatványokat, a régi román könyvtár (főlső időhatára: 1830) és a régi magyar könyvtár (= RMK 1711) gyűjteményét adatbázisba kívánják vinni és online hozzáférését kialakítani.

Papp Júlia „Képzőművészeti alkotások digitális feldolgozása könyvtári számítógépes katalogizáló rendszerben” címmel tartotta előadását. Európa nagyobb múzeumi gyűjteményük anyagából csak válogatot, népszerűsítő bemutatót kínálnak. Az ELTE Egyetemi Könyvtárban a kb. 5000 darabos 17–19. századi metszetgyűjtemény (portrék, látképek, életképek, könyvillusztrációk) teljes állományának a Horizon rendszerhez adaptált metszet-leírások szerinti internetre vitelét tűzték ki célul. Nem érdektelen mellékterméke e munkának, hogy nyomára akadtak annak a metszetanyagának, amely éppen az Egyetemi Könyvtárból került a Szépművészeti Múzeumba, valamint a MNM grafikai osztályára.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár aránylag fiatal intézmény, 1916-ban alapították. Mára Nemzeti és Egyetemi Könyvtár lett kibővített feladatokkal. Mint Koltay Klára beszámolójából kiderült, a könyvtár az elektronikus feldolgozás egy részét a régi könyvekre fordítja. Mintegy húszezer darabos 1850 előtti könyvállománnyal rendelkeznek, de ennek csak kis része, kb. egy tizede került a 'Régi és ritka könyvek gyűjteményébe', a többi a könyvtár törzsállományában van. Nagyobb retrospektív konverzióra még nem került sor. A USMARC formátumban leírt rekordok tartalmi elemeit a szegedi Egyetemi Könyvtárral közösen alakították ki. A cédulakatalógust egyébként 1994-ben lezárták.

Ülle Mölder a tartui Egyetemi Könyvtár régi könyv állományát mutatta be, és szólt az állomány elektronikus feltárásáról. 1632–1710-ig, majd 1802-től újjáéledve létezett-létezik a tartui EK, ma 3,7 millió bibliográfiai egységgel, amelynek kb. egy hatodát számítják történeti állománynak. Különösen jelentős a disszertáció-gyűjteményük (230 000) a 16. századtól 1918-ig, és az Estica-gyűjtemény. ESTER nevű elektronikus katalógusukban 11 500 1830-ig megjelent régi nyomtatvány adatai szerepelnek. 2002-ben anyagi megszorítások következtében hátrányos átszervezésen estek át.

Tóth Péter előadása bevezetőjében áttekintette az amerikai (USA), a német és osztrák középkori kéziratok számítógépes adatbázisokat, majd rátért az ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattárának kódexállományára. Ez az egyik legjelentősebb magyar kódexgyűjtemény a maga 183 kódexével. Ebből 137 latin nyelvű, a többi görög, német, szláv, olasz, továbbá nyolc magyar nyelvemlék és 13 keleti kézirat. Kiemelkedő együttes a 14 Corvina-kódex. Hasonlóan jelentősek az abolitio következtében a különböző kolostorokból a budapesti EK-ba került kartauzi, pálos, premontrei, jezsuita,

domonkos stb. kéziratok kötetek, melyek összesen a kódexállomány felét teszik ki. Az EK kódexeiről több katalógus is megjelent nyomtatásban. A kódexek rekatalógizálását a németekkel együttműködésben a 'Manuscripta Mediaevalia' keretében tervezik. Tóth Péter végül a kódextöredékek Horizon rendszerben történő elektronikus feldolgozásának problémáiról szólt.

Bene Sándorné a régi könyvek példányleírásának, főleg a proveniencia feltárásának jelentőségéről beszélt. A könyvekben található, sokszor nehezen olvasható, s legtöbbször latinul írt bejegyzések a könyv előtörténetéről, eredetéről, tulajdonosairól vallanak. Ez nemcsak művelődéstörténetileg, egy ország könyv- és olvasáskultúrájának megismeréséhez fontos, hanem az adott könyvtár története szempontjából is. Különösen jelentős ez az Egyetemi Könyvtárban, amely hazánk legrégebbi nagykönyvtára! A régi könyvek muzeális volta igényli a példányleírást (poszszessor, fizikai állapot, kötés, supralibros stb.) Bene Sándorné régi (több évtizedes!), tapasztalt szakembere ennek a feldolgozásnak, s ez a minden tiszteletet kiváltó ismeret sugárzott érdekes példáiból, előadásából. E tulajdonbejegyzések sokszor az egyes ember fontos pillanatait rögzítik, mely a nemzeti sors része, és e beírások hozzák azt számunkra is megfogható közelségbe. A kétnapos konferenciának ez az egyik utolsó, 23-ból a 21. előadása volt; s úgy tűnt, fogytán volt a türelem. Nagy kár.

Boross Klára az Egyetemi Könyvtár antikvagyűjteményének történeti kötéseiről adott számot. Az eredeti kötés elvezet a könyv tulajdonosához. Ez is a proveniencia része tehát. A Horizon adatbázis egyelőre nem látszik bővíthetőnek, ezért az évekkel ezelőtt (Rozsondai Marianne által) kidolgozott űrlapokon rögzítik a kötésre vonatkozó adatokat. – Szvorényi Róbert is az ELTE Egyetemi Könyvtárának munkatársa. Egy spanyol diplomata és író, Diego Saavedra Fajardo (1584–1648) *Idea de un príncipe político cristiano representada en cien empresas* c. művéről, annak latin nyelvű igen ritka kiadásáról (1649), s egy még későbbi (1748), Pesten nyomtatott liber gradualisként szolgáló példányáról beszélt. Ennek elemzése kapcsán kereste az összefüggést az antimachiavellista királytükör, az 'Idea' és a doktori vizsga tézisei között.

Az előadások nyelve angol és német volt, s azok a külföldiek is németül (vagy angolul) beszéltek, akik tudnak magyarul, pl. Klára Komorová. Ettől Bene Sándorné és Boros Klára, illetve a kolozsvári Sipos Gábor tért el, ők magyarul tartották meg előadásukat.

Összefoglalva: az ELTE Egyetemi Könyvtárának dísztermében tartott kétnapos nemzetközi konferencia külföldi résztvevői – egy-két kivétellel – egyetemi könyvtárak régikönyves munkatársaiból toborzódtak: Észtország (Tartu, EK), Horvátország (Zágráb, Nemzeti és Egyetemi Könyvtár), Lengyelország (Varsó, EK), Litvánia (Vilnius, EK), Németország (Berlin, Humboldt Egyetem Könyvtára), Románia (Kolozsvár, Babeş-Bolyai Egyetem 'Lucian Blaga' Központi Könyvtára és az Akadémia Könyvtára), Szerbia és Montenegró (Belgrád, 'Svetozar Marković' EK), Szlovákia (Szlovák Nemzeti Könyvtár). – A belföldi résztvevők viszont nemcsak egyetemi könyvtárakból jöttek, itt az elsődleges szempont az volt, hogy hol működnek számottevő régi könyv gyűjtemények: az ELTE Egyetemi Könyvtárból hatan adtak elő, természetesen a pécsi, a szegedi Egyetemi Könyvtár, valamint a debreceni Nemzeti és Egyetemi Könyvtár is képviseltette magát, az OSzK RMNy csoportjából ketten, az elektronikus adatbázisokért felelős csoportból egy, s az Akadémia Könyvtára Régi Könyvek Gyűjteményéből szintén egy kolléga számolt be. Ha már nem csak egyetemi könyvtárakból voltak előadók (egyébként kár lett volna erre a körre leszűkíteni), akkor jó lett volna a GW, a VD 16 és VD 17 gárdájából is meghívni egy-egy előadót. Az persze érdekes, hogy szinte kizárólag a volt szocialista országok régi könyvesei jöttek össze. – Hasznos volna a jövőben is szervezni régi könyves tanácskozást, mert az elején tartunk a régi könyvek adatbázisokba vitelének, s fontos volna látni, hogy ki-ki hogyan halad tovább. – A konferencia résztvevői többségének az előadása teljes terjedelmében olvasható az ELTE Egyetemi Könyvtár honlapján: www.konyvtar.elte.hu